

Trvale udržitelný rozvoj

Přírodovědci, odborníci ve společenských vědách, ekonomové a podnikatelé už dnes vědí, že svět na přelomu tisíciletí se zásadně proměnil. Tuší to i stále větší část občanské společnosti, jednotlivých občanů a skupin. Se zvláštní naléhavostí samozřejmě zakoušejí proměnu světa mladí lidé. Nevědí vždycky přesně, co jim na světě vadí a jaké to má příčiny, ale ti nejaktivnější se často nejprve účastní různých protestních akcí a poté stále kvalifikovaněji zkoumají, co je třeba změnit, hlavně proč.

Stále však zůstává menšina lidí, kteří neomezeně důvěřují lidskému důmyslu, potřeby a práva člověka absolutizují a tvrdí, že katastrofické vize se objevovaly v lidské historii vždycky a předpovědi se nikdy nenaplnily¹. Zkusme tedy nejprve ukázat, jak se současná podoba světa vyvinula a v čem se tentokrát skutečně zásadně od všech předchozích liší.

Než člověk začal vědomě zkoumat sám sebe a své dějiny, uspokojoval své potřeby jako sběrač, lovec, pastevec a usedlý zemědělec. Přírodě neškodil, byl součástí jejího řádu; všechno, co na její tvář způsobil, dokázala ve stále se opakujících cyklech zacelit. V zemědělském období se už člověk rozsáhlé stavěl proti toku přírodních procesů: mýtil lesy a nutil půdu žít jen pečlivě šlechtěné jednoleté byliny. Potřeboval k tomu množství *dotatkové energie*. Dokud ji bral z *obnovitelných* nebo *nevyčerpatelných zdrojů*, tedy například ze dřeva, vody, větru nebo síly zvířat, byl jeho způsob obživy stále ještě *trvale udržitelný*. Také všechny lidské odpady a znečištění dokázalo přírodní prostředí vstřebat a produkty metabolismu lidí i domácích zvířat dokonce půdu zušlechťovaly. V *průmyslovém období* se však vlivem dělby práce člověk často přestával o stav přírody a *přírodních zdrojů* starat. Příroda byla všude kolem a zdála se nevyčerpatelná – stačilo brát. Neměla jinou cenu než cenu práce a techniky, jejíž pomocí se dala vytěžit, případně cenu danou zbožím, jež se z ní dalo vyrobit a na trhu prodat. Postupně tak začaly být vážně poškozené nebo znečištěné všechny složky *životního prostředí*, zdroje se začaly blížit vyčerpání, prostoru ubývalo stejně jako *živočišných a rostlinných druhů*. Pro naše téma mezinárodní spolupráce je nejdůležitější, že začaly být vážně narušovány i tzv. *globální životodárné biosférické systémy*. Jsou jimi především *globální systém klimatu a hydrosféry, stratosférická ozónová vrstva, globální cirkulační systém atmosféry, hydrologický cyklus a cirkulace oceánů a tvorba a eroze půd*. Každý z nich „funguje“ skutečně jako jeden systém v planetárním měřítku a na všech jsme všichni životně závislí. Na druhé straně se všichni podílíme, byť každý jen nepatrným dílkem, na jejich narušování. Často však odmítáme převzít svůj díl *odpovědnosti*. To proto, že všechny vlivy mají velkou *setrvačnost* a projeví se tedy až po velmi dlouhé době. Jsme proto nezdravě bezstarostní. Druhým důvodem je sobectví a pasivita: až se budou snažit všichni, připojím se i já. Uvidíme, že se takto nechovají jen jednotlivci, ale někdy dokonce i celé státy.

¹Za všechny takové teorie uvedme jen obavu anglického pátera Thomase Roberta Malthuse (1766–1834), který v „Pojednání o principu populace, jak ovlivňuje budoucí rozdělení společnosti“ (1798) ukazoval, že lidská populace roste geometricky, ale potravy přibývá jen aritmetickou řadou. Většina odborníků se dnes shoduje, že Země je schopna dobře uživit nejméně 12 miliard lidí, že však její možnosti jsou samozřejmě konečné.

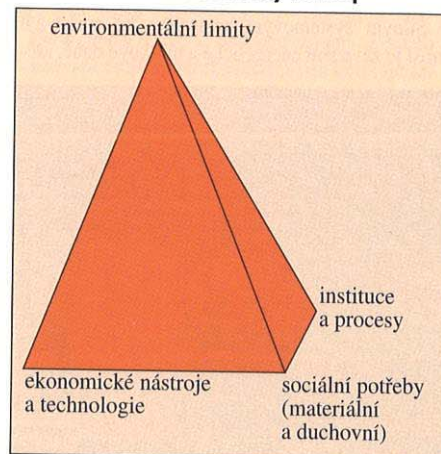
Nejlépe snad pochopíme popsany mechanismus na příkladu *globálního oteplování*, správněji *globálních poruch klimatu*. Víme, že ze Slunce přichází ultrafialové záření. Dopadá na zemský povrch, ohřívá jej a odráží se a v podobě tepelného, infračerveného záření prohřívá zemskou atmosféru. Jejím horními vrstvami pak proniká zpět do kosmického prostoru, ale částečně se jako od skla ve skleníku odráží zpět do ovzduší. Tato rovnováha se v průběhu miliard let, po které existuje na Zemi život, velmi jemně vyladila. Člověk však mýcením lesů, budováním vodních nádrží i jinými úpravami zemského povrchu výrazně mění jeho odrazivost a pohltivost, tzv. albedo. Ještě zásadněji zvyšuje obsah tzv. skleníkových plynů v atmosféře – metanu, freonu, oxidu uhlíku a dalších, které pak odrážejí větší díl tepla zpět do spodních vrstev atmosféry. Výsledkem je *oteplování*, výraznější v polárních oblastech, a *poruchy klimatu*, které se projevují velkými nepravidelnostmi srážek, povodněmi a bořivými větry, chladným počasím v zimě a teplým v létě. V blízké budoucnosti hrozí zátopy nízkopoložených pevnin, vysychání a zasolování půd, usychání a odumírání teplotně nepříznivých lesních porostů.

Podobných globálních poruch životního prostředí, které vznikají jako hromadný, *kumulativní* součet vlivů *stejně druhu* nebo zákeřněji jako těžko odhaditelný *synergický* součin *různých vlivů*, je celá řada. Projevují se skutečně na celé planetě, ale působíme je my všichni, každým aerosolovým rozprašovačem, zastaralou ledničkou nebo i tím, že vydechujeme oxid uhlíku. Protože je nás na Zemi už 6 miliard, pouhé dýchání každého z nás má v součtu obrovský vliv. Naše přírodovědné poznání i technika, zmíněné v úvodu, jsou opravdu neuvěřitelně vyspělé. Mají však nejen schopnost sloužit, ale také ničit. Proto se také musíme všichni, na celé planetě, *dohodnout*, jak se o všechna *rizika* spravedlivě podělí.

Strategii, jak to udělat, říkáme *trvale udržitelný rozvoj*. Není tak nová, jak by se mohlo zdát. Pochybnost o udržitelnosti lidské expanze vyjádřil např. již citovaný páter Malthus. Nad udržitelností v přírodě se odnepaměti zamýšlejí zemědělci, lesníci a později pří-

rodovědci. Jejich závěr zní, že v *uzavřeném systému konečných zdrojů není kvantitativní růst trvale možný*.² Zdálo by se to samozřejmě, ale i zakládající členové jedné z nejvýznamnějších světových institucí, Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, projeví sice obavu o trvalou udržitelnost růstu, ale zároveň se domnívají, že *trvalý kvantitativní růst společenského produktu je žádoucí a uskutečnitelný*.³ Jiná, mnohem početnější instituce, Organizace spojených národů, již o tom v roce 1983 přece jen

Trvale udržitelný rozvoj



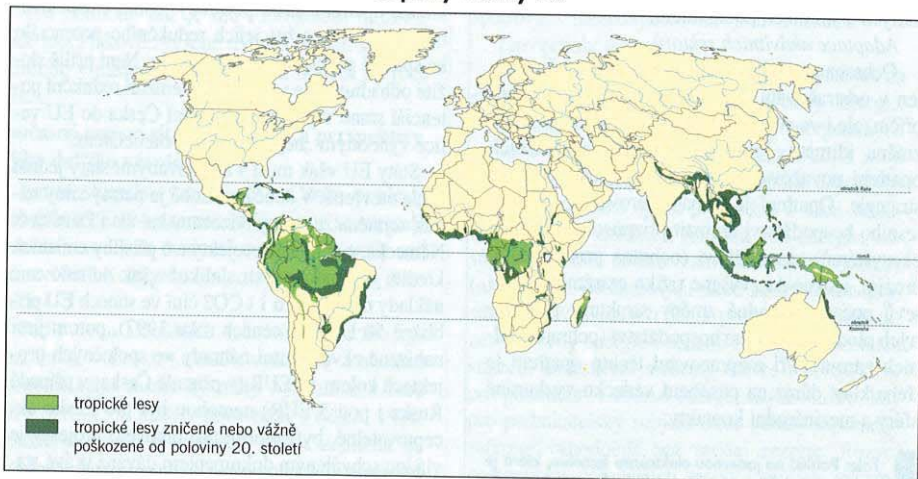
pochybovala. Pověřila proto komisi vedenou norskou političkou Gro Harlem Brundtlandovou hledáním cesty k trvale udržitelnému vývoji lidstva. V zakladatelském díle trvalé udržitelnosti „Naše společná budoucnost“ pak nacházíme např. větu: „**Trvale udržitelný rozvoj je takový způsob rozvoje, který uspokojuje potřeby přítomnosti, aniž by oslaboval možnosti budoucích generací naplňovat jejich vlastní potřeby.**“⁴ Tato definice obsahuje především základní princip trvalé udržitelnosti, jakýsi *etický* leitmotiv, totiž *princip odpovědnosti vůči budoucím generacím*. Málo z ní však cítíme, že onou „*možností*“ je právě ten jediný zdroj a jediné „*odpadiště*“, které máme, totiž Země.

²„Nekonečný růst libovolného typu je neudržitelný v prostředí konečných zdrojů.“ (Studie kritických environmentálních problémů [SCEP], Massachusettský technologický institut 1972)

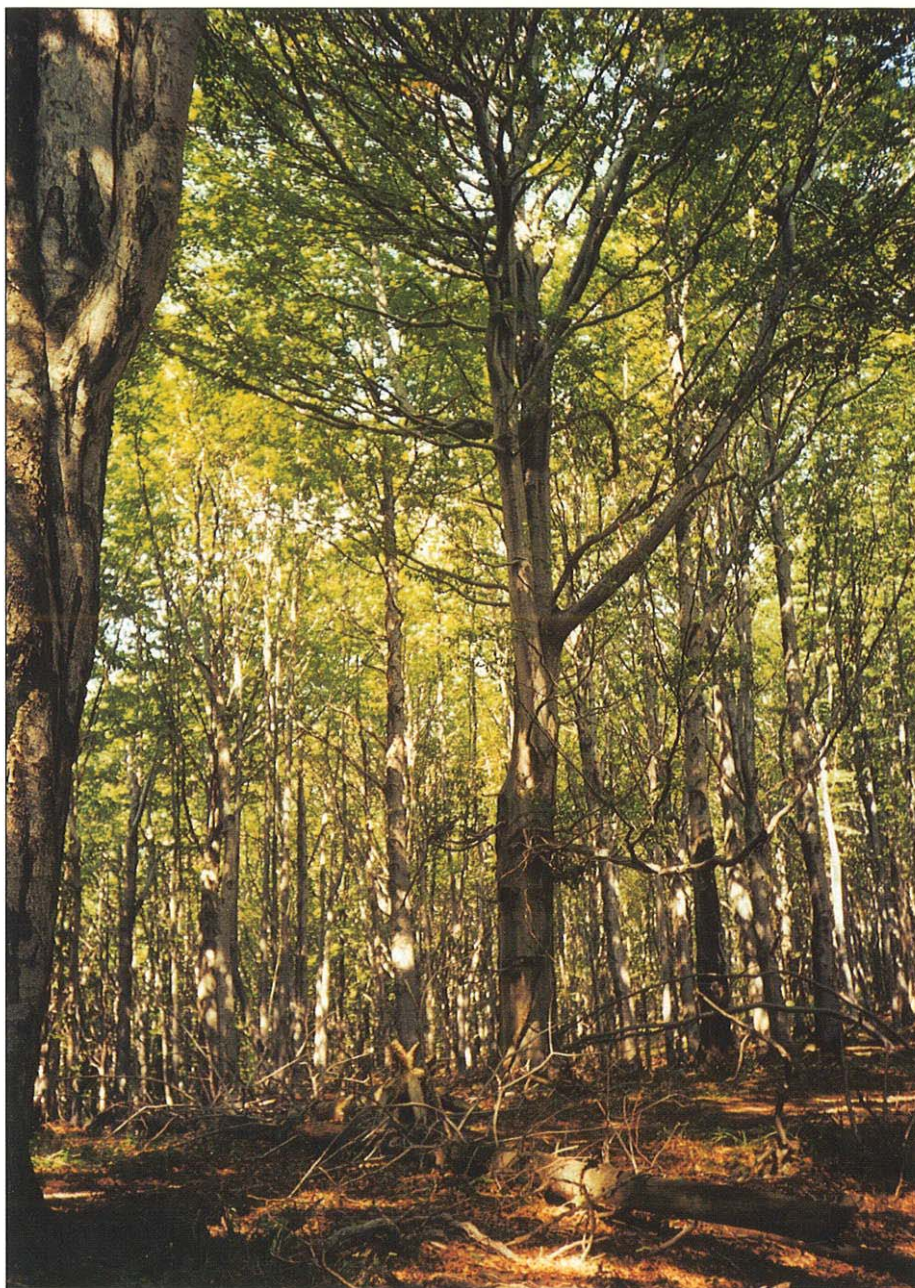
³„Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj bude podporovat opatření zaměřená na dosažení trvalé udržitelného růstu.“ (Konvence OECD, 1960)

⁴Naše společná budoucnost, Academia, Praha 1991, str. 47

Tropický deštný les



Zdroj: Atlas dnešního světa. TERRA, Praha 2000.



Už jsme ji skutečně osídlili celou, stala se i s naší lidskou civilizací jediným uzavřeným systémem. Zdánlivě tak úspěšná civilizace euroamerického typu však prožila celé své dějiny v systémech otevřených, v neustálém dobývání nových kolonií, přírodních zdrojů, úložišť a tržních odbytišť; žila tedy jaksi na dluh prostoru, ale díky setrvačnosti přírodních i společenských procesů i na dluh času. Část naší historické zkušenosti je proto k nepotřebě a například důvěra některých ekonomů, že svobodný trh si dovede vždy samočinně nalézt náhradu, je neopodstatněná. Tyto úvahy pak můžeme shrnout do definice, která se snaží pokrýt všechny roviny, jež jsou pro pochopení i uplatnění trvale udržitelného rozvoje nezbytné, totiž **rovinu hospodářskou** včetně vědy a technologií, **rovinu sociální, přírodní a politicko-společenskou**.

Trvale udržitelný rozvoj je komplexní soubor strategií, které umožňují pomocí ekonomických nástrojů a technologií uspokojovat sociální potřeby lidí, materiální i duchovní, při plném respektování environmentálních limitů. Aby to bylo v globálním měřítku současného světa možné, je nutné redefinovat na lokální, regionální i globální úrovni jejich instituce a procesy.

Technologie, které člověk vynalezl, mu umožňují především mnohem lépe a šetrněji využít přírodních zdrojů, neznečišťovat prostředí, neprodukovat odpad nebo ho okamžitě využívat jako surovinu, šetřit energií. Jsou v nich obrovské rezervy, budeme-li se snažit a budeme-li uplatňovat jeden ze základních principů trvalé udržitelnosti, princip předběžné opatrnosti: všude, kde hrozí vážná nebo nevratná škoda na životním prostředí, nesmí být nedostatek vědecké jistoty, že ke škodě dojde, důvodem k odkladu opatření, která by jí mohla zabránit.⁵ Jinak řečeno, nevíme-li s jistotou, že naše technologie nebudou škodit životnímu prostředí, raději ji nepoužijeme.

Ekonomické nástroje jako poplatky, daně a překvapivě velké množství dalších nás dovedou k přinutit, abychom byli šetrnější vůči životnímu prostředí, spravedlivěji rozdělili ve společnosti podíl za jeho užívání, ale vedou také k vytváření finančních prostředků na zlepšování životního prostředí a k vylep-

⁵Podle „Deklarace z Ria de Janeiro“, zásada č. 15, in: Moldan, Bedřich (ed.): Konference OSN o životním prostředí a rozvoji, Dokumenty a komentáře, Management Press, Praha 1993

šování technologií, aby byly nejen šetrnější, ale vyráběly i předměty s vyšší užitnou hodnotou.

*Sociální potřeby nás všech přirozeně tvoří jen potrava, oděv, teplo a přístřeší. Patří k nim všechny základní lidské hodnoty jako jsou láska, přátelství, úcta a vstřícnost člověka k člověku, společenské ocenění, ale jistě i určitý hmotný standard přiměřený naší kultuře. Jen by měl být založen na schopnosti uvážlivě si odříci opravdu všechno, co je zbytečné, co nutně nepotřebujeme – říkejme tomu *uvědomělá skromnost*. Dokážeme-li to, můžeme si dovolit být i *výběrově nároční* a vlastnit třeba dvě kytary, jestliže je skutečně potřebujeme pro různou hru nebo dokonalý nástroj na koncert a obyčejnou španělku na výlet do přírody. To, že sami aktivně něco děláme, že potlačujeme to špatné, co je v nás, a rozvíjíme dobré, právě představuje jediný rozvoj, který je *udržitelný*: rozvoj *kvality, kvality života* a kvality nás samých.*

*Environmentální limity se musíme učit poznávat a cítit na všech úrovních, od mikroskopické až po planetární. Jednoduše je můžeme shrnout jako *biodiversitu* (biologickou rozmanitost na úrovni genetické, vnitrodruhové, mezidruhové a společenské, tedy *kulturní diversity*), *funkční ekosystémy* a *globální životodárné biosférické systémy*. Při všem, co děláme, bychom měli brát ohled na všechny tyto úrovně, ale především se docela obvykle slušně chovat ke světu bezprostřednímu společenskému i přírodnímu okolí.*

Při tom všem máme tedy obrovskou odpovědnost vůči budoucím, ale i současné generaci nejen v čase, ale i v prostoru globálního světa počínaje místní soběstačností a konče planetou a jejími současnými šesti miliardami obyvatel. Nejde také o nic menšího než o **výzvu převzít individuální i skupinovou odpovědnost za globální stav světa v prostoru i v čase**. Proto nezbytně potřebujeme nové instituce, trochu novou podobu společnosti v místním i světovém měřítku.

Na místní úrovni až po region nebo stát je to zdánlivě jednoduché. Zdá se, že stačí zachovávat dva hlavní principy: *princip subsidiarity*, podle něhož se problémy mají řešit v místě a čase, kde vznikly, a *princip demokratické společnosti*. Podle obou se stát nemá starat o nic, o co se může postarat někdo jiný, ale je povinen starat se o všechno, o čem nikdo jiný postarat nemůže. Ve státě a na celém světě je mnoho nejrozličnějších zájmových skupin: betonářských, energetických, dopravních a řada dalších. Ty potřebují protiváhu. Ve všech demokratických zemích ji tvoří *dobrovolná občanská sdružení a společenskovědní i přírodovědní odborníci*, kteří chápou přírodu jako nezastupitelnou hodnotu. Celková rozmanitost zájmů a skupin tvoří *otevřenou liberální občanskou společnost*.

Ivan Rynda

Centrum pro otázky
životního prostředí UK Praha

Foto: J. Staněk

Trvale udržitelný rozvoj uspokojuje potřeby současné generace, aniž by ohrožoval možnost dalších generací uspokojit jejich vlastní potřeby. Znamená zlepšování kvality života lidí tak, aby nebyla překročena nosná kapacita ekosystémů a biosféry.

Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích
Diderot 1999.

Redakce Geografických rozhledů se omlouvá autorovi článku AIDS globálně Martinu Branišovi za chyby, které vznikly při redakčním zpracování článku v GR č. 5 loňského ročníku.